

A Kisfaludy Károly fróbarátai c. II. részről lényegesen kevesebb a mondani-valónk. Ez a rész — szándékosan is — függvénye az előbbinek s így nem volna helyes, ha a mostaninál minden áron következetesebb, elvszerűbb rendezését követelnők az itt feldolgozott és bámulatosan tömörített hatalmas anyagnak. Kifogásolható volna talán az a felosztás, amely a *Németül író magyarok* után az *Aurora* kisebbrendű munka társait helyezi — hogy végül *A honfoglalási eposz előzményeit* vizsgálja meg. A nyelvi, a tehetség szerinti és a műfaji osztályozás három különszakított szempontot érvényesít külön-külön fejezetekben, amikor a fejezetekben foglalt írók egy időben, egy folyamatban dolgoztak, egy nagy mozgalom időszakában és igézetében, kölcsönhatásban egymással. Nem méltányos azonban a kritikus bírálata, ha a megbírált tanulmány esetleges fogyatékoságainak helyreigazítására nem képes. Ezért őszintén meg kell vallanunk, hogy Horváth János e csoportosításával most még semmiféle jobbat nem tudunk szembeállítani és hangsúlyozzuk, hogy ennek az író-tábornak mélyebb irodalomtörténeti feldolgozását csak a magyar romantikus mozgalom összefüggéseinek teljes ismeretében készíthetjük el.

Amde éppen ehhez a nagy feladathoz segít közelebb a kötetnek ez a II. része, mely túlzás nélkül a legjobb magyar irodalomtörténeti segédkönyvek egyike. Horváth

János itt is ragyogó, mélyen elvi értékű, esztétikai elemzésekben és az irodalomtörténeti folyamat részletkérdéseinek feltárásában bővelkedő tanulmányokat ad — elég, ha a Pyrkerről és a Szentmiklóssyról szóló részletekre utalunk. De jóval több ennél az, hogy a romantikus mozgalom időszakában dolgozó kisebb frókról minden tárgyi tudnivalót összegez. E nélkül az összefoglalás nélkül elindulnunk sem lehet a kor irodalmi problémáinak megoldása felé.

*

Egyetemi előadásokról volt szó és mégis monográfiáknak kijáró megbecsüléssel és kritikával kellett írniuk róluk. E kötet annak is bizonyítéka, milyen magas példa áll az egyetemen oktató irodalomtörténészek előtt. Teljes anyagismeret, rendkívül világos szerkezet, minden elvi kérdésben való teljes biztonság, higgadt és megcáfolhatatlan esztétikai elemzés: mindebben ma is mintaképünk Horváth János, a nagy tudós és nagy nevelő. Kívánjuk, hogy minél előbb együtt láthassuk összegyűjtött tanulmányait, a Bárócziól szólótól a Berzsenyi-tanulmányokig. S kívánjuk azt is, hogy Horváth János és műve iránti tiszteletünket a marxista-leninista módszerű irodalomtörténetnek mind elvszerűbb kialakítása során tegyük igazivá, ő hozzá is legméltebbá.

Szaunder József

KOMLÓS ALADÁR VAJDA-MONOGRÁFIÁJA

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. — 363 l.)

I. Komlós Aladár monográfiája a Vajda-irodalom leghasznosabb, legkimunkáltabb terméke. A több mint negyedfélszáz oldalas kötet nemcsak az eddigi Vajda-kutatás eredményeit rostálja meg és foglalja össze, hanem újból felméri és fölszántja Vajda János életének és munkásságának egész területét. Egyfelől ellenőrzi és kiszélesíti azt, amit az életrajz-írók előtte elvégeztek, másrészt ellenőrzi és lehetőleg továbbépíti azt a vonalat — Ignatus kitűnő cikkeitől Bóka másfél évtizedes »esszé«-jéig, — amely lényegileg Vajda esztétikai értékeinek revíziója a Gyulaiék sommás, szákkeblű ítéletével szemben a költő javára.

Komlós nagy és szép munkát végzett, Vajda-monográfiája sok tekintetben példamutató. Példamutató főként abban, hogy igazi monográfia: Komlós nem riadt vissza az aprólékos filológiai kutatástól, attól, hogy százszámra átvizsgálja a múlt századi magyar sajtó kötegeit, közvetlenül ismer-

kedjék meg mindennel, ami tárgyához tartozik s ilyen széles és szilárd alapról vágjon neki monográfusi feladatainak. Ez a fajta tudós türelem, ez a fajta kutatói erkölcs nem elég népszerű mostanság. Irodalomtörténetíróink általában megelégszenek azzal, hogy a már korábban feltárt anyagot — még akkor is, ha ez a feltárás nyilvánvalóan csak részleges jellegű — a marxizmus-leninizmus szellemében átvilágítják, belső összefüggéseiben újra-rendeik. Persze, olyan művelet ez, amelyet legmélyebb és legaktuálisabb kulturális érdekeink sürgetnek. De féltő, hogy az ilyen átvilágítások egyidőre elvonják a figyelmet az irodalomtörténeti kutatás egyéb feladatairól, azoknak fontosságát a köztudatban kissé elhalványítják. Komlós monográfiája a kellő időpontban és nagy nyomatékkal figyelmeztet rá, mennyire termékeny lehet az eredeti, aprólékos kutatás összekapcsolása az esztétikai újra-értékeléssel, a tüzetes filológiai vizs-

gálat egybefűzése a legátfogóbb összefüggések nyomozásával. Komlós Aladárban igen szerencsésen egyesül a filológusi lelkiismeret, a művészi érzékenység és — erről éppen új monográfiája győz meg — a szemléleti-politikai mozzanatok jó megítélésének képessége.

Kutatói gondosságát már a kutatás stádiumában becses eredmények jutalmazták. Komlós tömegével bukkant feledésbe merült, a Kozocsa Sándor szerkesztette, egyébként igen gazdag Összes Művekben nem található versekre, és százával olyan Vajda-cikkekre, amelyeket az irodalomtörténeti vizsgálat eddig észre sem vett, vagy legalábbis semmi figyelemre nem méltatott. E cikkek közül csupán a Vajda aláírásával megjelentek száma is meghaladja a 180-at. Maga a költő 1886-ban 3000-re tette hírlapi cikkeinek számát, és Komlós kutatásai ezt a számot, amelyet korábban túlzottnak gondoltunk, egészen valószerűnek mutatják.

Vajda publicisztikai munkásságának ilyen méretű feltárása természetesen közelebb visz bennünket a költő politikai nézeteihez, egész közéleti útja alakulásához, igen sokszor verseinek mélyebb, helyesebb értelmezéséhez is. A publicisztikai művek jobb megismerése után sok mindent konkrétabban látunk Vajda egész költészetében. A publicista Vajda jelentőségére már Bóka is nyomatékosan figyelmeztetett, Komlósnak ezen a vonalon új lendületet ad az általa feltárt hatalmas hírlapi anyag.

Kétségtelen, hogy Vajdanak leghatalmasabb élménye a 48-as szabadságharc volt. A márciusi fiatalok sorában közbül állott a haladó nemességet képviselő Kossuth és a jakobinus Petőfi közt, de inkább Petőfi felé húzva, akire — ő maga írja — »babonás kegyelettel« nézett föl. Látóköre nem volt oly szabad és széles, mint Petőfié. Ausztria és a Habsburgok bűneit nem látta olyan világosan, mint lángeszű költőtársa, s azt is elhitte, hogy a magyar nemesség önként, nagylelkűségből szabadította fel a jobbágy-ságot. »Másfelől azonban látta a feudalizmus és a gazdag honarúlok bűneit, a liberális szőcséplés haszontalanságát, akarta a polgári forradalmat, követelte a nemesi uralom megszüntetését, a politikai és törvényelőtti egyenlőséget. Antiklerikális is volt, mint a márciusi ifjak. Távolságban a nacionalizmustól, szabadságharcunkat egy európai szabadságharc mozzanatának fogja fel, ezért felháborodik az olaszok elleni magyar segítségen, és fájdalmasan ismeri fel, hogy a 49-es Franciaország elfordult a forradalomtól, s büszke rá, hogy a magyarok hűek maradtak az 1793-as elvekhez. Gyűlölte a megalkuvókat s a főkérdésekben mindig együtt haladt Petőfivel... látni fogjuk, hogy bár nem érzéketlen az új helyzetek

követelményei iránt, egész életén át megmarad 48—9. hű neveltjének.« (Komlós, 38—39. l.)

A monográfus gyöngéden általános kifejezése mögött (nem érzéketlen az új helyzetek követelményei iránt) Vajda szabadságharcos ideológiájának némi hasadása lappang. Vajda a 48-as elvrendszernek igazán csak szociális vonatkozásai mellett tartott ki élete végéig rendületlenül. Nemzetiségi, nemzetközi vonatkozásokban publicisztikája szembe-szembekerül azzal a szellemiséggel, amely nélkül 48 nem lett volna 48. Nem arra gondolunk itt, hogy Vajda közjogi felfogása természetesen megérezte a történelmi helyzet módosulásait. Hanem sokkal inkább arra, hogy próbáratevő, nagy pillanatokban Vajda 48-as ideológiája a nemzetiségi kérdésekben, sőt a függetlenség kérdéseiben sem bizonyult eléggé teherbírónak. Komlós alaposan és leleményesen magyarázza Vajda ilyen vonatkozású hajladosainak értelmét, szükség-szerűségét, de nem lehet szabadulni attól a benyomástól, hogy az olyanfokú hajlékonyság és rugalmasság, amelyet Vajda például a kiegyezéssel kapcsolatban tanúsít, nem vág pontosan egybe sem a Kossuth, sem a Petőfi szellemiségével. Igaz, két 1862-es röpiratának s egész kiegyezési hangulatának, Széchenyihez közeledő elviségének, alkura hajló nézeteinek éppúgy bölcs okát lehet adni, mint 67 utáni heves kiegyezés-ellenességének, majd a 70-es évek második felében kiegyezés-pártiságának, mindazáltal ezek a fordulatok nem jellemzők egy következetesen 48-as szellemiségre. A nemzetiségi kérdésben Vajda 48-as elvi állandóságát még kevésbé állapíthatjuk meg. 1867-ben ezen a téren mintha már a leghaladóbb nemzetiségi politika tendenciáit éreztetné: nem ellenzi a hazai nemzetiségek önállósulási törekvéseit sem: »Mi sokkal inkább kívánatosnak tartjuk hazánkra nézve azt, hogy határainkon barátságos indulatú önálló országok, mintsem ellenséges érzelmű alattvalók legyenek« — s még 74-ben is helyteleníti az erőszakot, s titkos, községenkénti szavazást követel, mely a nemzetiségnek is lehetővé teszi a parlamentbe jutást. (Komlós, 220. l.) De ugyanakkor már, a kiegyezésre és a német—oros szövetségre támaszkodva, erélyesebb magyar politikát sürget, s azt követeli, hogy a magyar nyelvet vigyék be a nemzetiségi iskolákba. A magyarság csak úgy maradhat fenn — véli — ha egy csomó nemzetiségen uralkodik. Kossuthnak a politikájában hibáztatja a nemzetiségek egyenuralmiságának elvét: Vajda szívesebben szövetkeznék Ausztriával, mint a nemzetiségekkel. Ezt az álláspontot súlyosan negatív érzelmi mozzanatok is szilárdítják: faji góg a szláv népekkel szemben,

magyar sovinizmus, a finn rokonság hiú elvetése, a románság vulgáris lenézése, stb. (Komlós, 221. l.) Vajda 48-as ideológiájának ez a hasadása — a töretlenül progresszív szociális vonal és a reakcióba forduló nemzetiségi-felfogás — világosan kiténik Komlós adataiból, noha maga Komlós ezt a kettőséget nem mindenütt emeli ki kellő hangsúllyal. Hogy a hasadást ő maga is világosan látja, annak félreérthetetlen bizonyítékát adja könyve 102. lapján: »...nacionalizmusba tévedő nemzeti érzésének és demokratikus elveinek meg hasonlása következtében gondolkozása... némileg elhomályosul. Az osztályok viszonyában mindvégig rendületlenül ragaszkodik a demokráciához, a nemzetek viszonyában lemond róla.«

Komlós Vajda-életrajza bőven és kendőzés nélkül megmutatja Vajda magánéletét is, főként a költő tragikus szerelmi kapcsolatait. Egyes részletek mellett vagy ellen nem szállunk síkra — lehet, hogy Vajda házasságának, válásának részleteiből elmaradhatott volna egy két pusztán novellisztikus érdekű apróság — elvileg azonban feltétlenül helyesnek tartjuk, hogy Komlós, mikor a Vajda-i életmű talaját, háttérét és kereteit rekonstruálja, semmit sem bagatellizál amaz erők közül, amelyek Vajda költői alkotásainak megfogalmazásában, kiforrásában szerepet játszottak, szerepet játszhattak. Az utóbbi években ilyen erőkül már-már csaknem kizárólagosan a »társadalmi« erőket szoktuk felfogni. Úgy tetszik, a marxizmus módszereit ezen a téren gyakorta vulgarizáljuk. A magánélet motívumai ritkán mellőzhetőek egy költői életmű átható magyarázatánál. Nem mintha, általában, a magánélet mozzanatait mást vagy jelentősebbet mondhatnának a műről, mint a döntő érvényű társadalmi faktorok, hanem mert a társadalmi erők és a költő, illetve a költői mű voltaképpeni kapcsolata gyakran magánéleti jelenségeken ismerhető meg és mérhető fel igazán. Vajda szerelmi költészetét nem érthetők meg világosan, ha Vajda szerelmi kapcsolatainak sajátos színésében, alakulásában fel nem ismerjük a költő társadalmi, politikai élményeinek következtetés-nyomait, azokat a politikai viszonyokat, amelyek közt a versekben lecsapódó és tükröződő szerelmi élmények megszülettek, mégpedig olyanokul, amilyenekül ismerjük őket.

Egyébként Vajda világos látása a társadalmi fejlődés kérdéseiben helyenként egyenesen meghökkentő. Már 1882-ben szinte ujjal tapintja a történelmi másodpercet, amikor a polgári progresszív reakcióba fordul, amikor a magyar »középrendet« az imperialista szellemiség első rohasztó léhelletei érintik. »A középrend — írja Vajda ez év áprilisában — úgy látszik, már kie-

légítettnek érzi magát, mert ő maga is inkább hátrafelé tolná a világot... Ő most már szeretne megállapodni, mert érzi, hogy előbbre menni a szabadelvűségben önző oka többé nincs. Sőt inkább már ez az ő rovására történnék. Mert most már a legelső réteg, az igazi, szoros értelemben vett népen volna a sor, mely hátul a saroglyában ül, ahol mód nélkül keserves, rázós ülése van.« Ugyanez év novemberében pedig ezt írja: »A konzervatív elem mai nap már a polgárság, szemben a legelső réteggel, az utolsóval, a — munkásnéppel. Elég neki már a szabadságból, tovább ne menjünk — mondja — mert akkor már az ő javaira, érdekeire kerül a sor.« (Komlós, 227. l.) A társadalomtörténeti judicium tisztasága és biztonsága mellett még szembeszökőbbek Vajda szemléletének időleges foltjai a nemzetiségi kérdésben.

Komlós, akiről sokan azt tartották, hogy csökevényes belső ellenállás él benne a művészi jelenségek társadalmi-politikai gyökereinek marxista szemléletű feltárással szemben, a Vajda-monográfiában éppen ilyen feladatok megoldásában mutat sok erőt, képességet. Mikor Jules Gérard eszménykeresése mögött III. Napóleon kalandorságára találtat rá Vajdával, aki immár nagyobb példaképek híján egy merész oroszánvadással is beéri (Komlós, 95. l.) — mikor Vajda színváltozásait a kiegyezés kérdésében olyanoknak tudja feltüntetni és értékelni, mint amelyeknek oka, alapja minden egyes esetben a demokratikus haladás szempontja (147. l.), — mikor a Találkozások hősnének elhatalmasodó érzékiségét a kor és a társadalmi környezet perspektívtálatlanságából származtatja, (162. l.) — vagy mikor Vajdának egy visszatérő utálatos álmát valóságos »szociál-freudista« bravúrral a Deák-párt felülkerekedésével magyarázza — oldja meg (304. l.), — akkor, ha nem is győz meg mindig és tökéletesen in merito, de el tudja hitetni, hogy magát a módszert immár valami játékos biztonsággal kezeli. (Más kérdés, hogy adott esetben a »játékos biztonság« fogalmára nem kelle a *contradictio in adjecto* gyanújával, szkeptikusan tekintenünk.)

Vajda János művészi eszközeivel egy 25 oldalnyi fejezet foglalkozik, — egyes versek ideologikus elemzésével elszórtan is találkozunk. Ez a 25 oldal ismét meggyőz bennünket arról, hogy Komlós Aladár legkitűnőbb versértőink közé tartozik. Versértése Az Uj Magyar Lira című régi könyvének bensőséges, szép, de jócskán impresszionista költő-portréi óta jelentősen elmélyült. Komlós ma már nem elégszik meg a jellemző esztétikai mozzanatok kiemelésével, pontos körülírásával és értékelésével, hanem megkeresi a jelenség társadalmi gyökereit,

szemléleti kapcsolatait is. Könyvének említett fejezetében érinti Vajda szerkesztő-módját, ritmusképzését, rimalkotását, a versek ritmikusságát, de legnagyobb szeretettel, mondhatni szenvedélyes érdeklődéssel a költő képzeletjárásában, képalkotó módjában merül el. »Vajdánál — mondja — a képeknek különösen nagy jelentőségük van. Líráját épp ez különbözteti meg kortársaitól... Versei magva egy érzelmi viszonyra való felelősség s annak képben való szemlélete.« Biztos kézzel mutat rá Vajda képeinek rokonságára, s arra, hogy Vajda mindig a nagyot keresi képeiben is. »A kisszerűt kerüli, mint a szennyet.« A csillagok, a nagy havasok és a halál képei közt van igazán otthon. Kedvenc tájai rémületesek, nyomasztók. Képeinek romantikájában shakespeare-i villódzás ragad el. A banalitás ritka nála. A szerelmi gyönyör, mint a versek egyik fő érzéstartalma, erotizálja a versekben festett tájakat is. Nem kerüli el Komlós figyelmét az sem, hogy Vajda kozmikus méretű képei végül is monotonul hatnak, — tegyük hozzá: változatosságukat csak meghiúsított, földibb, realiztikusabb képekkel való elegyítésük biztosíthatná. Komlós megkísérli Vajda képalkotási módját is a korviszonyokból előadásra, »Nem Vajda „alkata”, hanem a kor meghatározta élete magyarázza képzelete működésének módját is. Vajda annyira szembefordult a társadalommal, hogy félig már kiszakad belőle. Képzetele a cselekvésről leszorított magános emberé...« (293. 1.)

A gazdag anyagot, a sokrészben újszerű, nagy Vajda-portrét, a tüzetes karképet, a türelmes és következetes műelemzést élvezetes, áttekinthető előadásban kapjuk. Komlós előadói erényei közül emeljük ki azt a költői formulázó erőt amely egy-egy megállapítást művészi hatású, az emlékezetbe tartósan beleszabódó képben-kifejezésben örökít meg. Szerencsés leleménye, mikor Vajda vallásos velleitáit kommentálva azt mondja, hogy a költő »ha nem is hisz többé istenben, az istenhit bennmaradt csonkja tovább sajog benne. Ezért vet fel olyan kérdéseket, melyek a hívőkben még, az igazán hitetlenben már nem merülnek fel.« (180. 1.) Még szerencsésebb, mikor Vajda fellegjáró képzeletét így állítja szembe a költő albatroszi balagságával a mindennapok apró tényei között: »Vajda a valót nem ismeri annyira, mint az álmat.« (190. 1.) Hogy Gyulai hivatalos tekintélyével szemben Vajda valahogy illegálisan-érzelmileg uralkodik a fiatalok szívében, azt Komlós így érezteti: »Gyulaié a hatalom, de hozzá (ti. Vajdához) írnak verseket... Élete csillagotló sötétségébe egy pici fényt lop ez a megbecsülés. A sötét kép egy szöglete ragyogni kezd.« (213. 1.) A Vajda-versek nagy feszültségét ilyen

kosztolányias képpel mondja ki: »Néha úgy érezzük, hogy a következő percben megpattan az erei.« (284. 1.) Lázadozó zabolátlanságát meg így: »Lírája a kiegyezéses önmérséklet korában az ősemberi szenvedély hangján üvölt. Úgy hat illetlenség, fegyelmezett kortársai között, mint egy pusztai oroszlan a selíd háziállatok közt« (uo.). Vajda izzó érzelmi tartalmaira ezt a képet találja: »...úgy hat az olvasása, mintha tiszta alkoholt ittnak volna: ég tőle a belsők.« (303. 1.) Mikor egyetlen kifejezésbe próbálja tömöríteni a nagyméretű, de nem foltatlan, lenyűgöző, de nem szabályos Vajda-arcot, így ír, paradox és egyben trivális merészséggel: »Vajda, hogy úgy mondjam, zseni kis hibával, úgyszólván zseni, tehetség nélkül.« (324. 1.) Végül ezt mondja a költő tragikus sorsú életművéről, költészeréről: »Kipattant 48 napsugarára, s aztán át kellett telnie a kiegyezés fél-századát. Még csoda, hogy el nem fogyott.« (326. 1.)

Főntebb példaadónak mondottuk Komlós kutatói szorgalmát, adatgyűjtő lelkiismeretességét. Példásnak szeretnők mondani, éppen a művészi megvilanások vonatkozásában, stílusát is. Irodalomtörténetírásunk nyelve szürkébb a kellelténél. Anélkül, hogy valamiféle olcsó színészséget, fölöslegesen felfokozott képszerűséget reklamálnánk, Komlósnak imént idézett részleteire mutatva, újból meg kell állapítanunk: a tudományos előadási mód nem áll ellentétben a művészi stílus igényeivel. Komlósnak nagy érdeme, hogy sohasem ír unalmasan. Szövege szinte elejétől végig szép is, érdekes is.

II. Ez a becses monográfia mindössze 500 példányban jelent meg. Nyilvánvaló, hogy ez a feltűnően kis példányszámú kiadás hamarosan elfogy, talán már el is fogyott. Remélnünk kell, hogy a jelentős mű előbb-utóbb második kiadásban is olvasható lesz. A második kiadásra gondolva, minél pontosabban szeretnők megjelölni és körülírni a monográfia hibáit és hiányait. Ezeket a szerző az új kiadásban többé-kevésbé könnyűszerrel kiigazíthatja, pótolhatja.

Úgy érezzük, módosításra szorul első sorban az a kép, amelyet Komlós Vajda magatartásáról fest a kiegyezés és a nemzetiségek kérdésében. Komlós tolla e két ponton — erre már céloztunk — a kelletténél elnézőbb, engedékenyebb. Az a visszavisszatérő állítása, hogy Vajdában mindvégig elevenen éltek 48 hagyományai, nincs teljes összhangban azzal a nyugtalan hajladozással, amelynek Vajda publicisztikájában éppen a kiegyezéssel kapcsolatban tanúi vagyunk. Komlós minden fordulatra megtalálja a mentséget, sőt magyarázatot, de úgy tetszik, már pusztán az a tény, hogy ennyi szellemes, találékony magyará-

zatra van szükség, maga is érezteti, hogy azokban a változó viszonylatokban, amelyek Vajda és 67 közt mutatkoznak, nem él töretlenül Petőfi és Kossuth szellemi öröke. Komlós nem hallgatja el Vajda ingadozásait, de a hangsúly, amellyel ezekről a mozzanatokról szól, kíméletes, megbocsátó, megértő, sőt igazoló. Mintha a monográfus féltene Vajda nimbuszát a keményebb megítéléstől, az ingadozásokra eshető nagyobb hangnyomatektől. Ugyanilyen kritikai észrevételünk van a publicista Vajda olykori nacionalista-soviniszta megnyilatkozásaival kapcsolatban is. Komlós ezeket sem hallgatja el, de olyan szürke, rövides, céltudatosan-lapos fogalmazásban »esik túl« rajtuk, mintha egészen jelentéktelen, megoldást, magyarázatot nem igénylő részletekről volna szó. Holott Vajda olykori nacionalizmus-sivinizmus meghökkentően, sőt leverően szemben áll mind a konkrét módon értelmezett 48-as ideológiával, mind az általánosabban felfogott humanitással, haladással. Vajda változó állásfoglalásait 67-tel szemben gondosan kommentálja, indokolja Komlós, de nacionalista kilengéseire kevés szava van. Pedig a jelenség mélyreható magyarázata és értékelése csak fokozta volna az egész könyv, a Komlós festette Vajda-kép hitelét. Nem használ a monográfiának, hogy szerzője mintegy könnyedén lép azokon a mozzanatokon, amelyek Vajda 48-as szellemiségét nemcsak nem igazolják, hanem bizonyos időpontokban éppenséggel — ha csak részlegesen is, de — cáfolják. Ez a 48-as szellemiség kétség-telenül megvolt Vajdában egészen haláláig, de korántsem azzal a teljességgel és minden oldalú megbízhatósággal, mint a szabadságharc esztendeiben, s még azután is egy darabig.

Lényegesen meg kellene igazítania Komlósnak könyve szerkezeti arányait. Komlós a szerkezeti tagok kiformalásánál áldozatul esett a maga felfedezői örömeinek. Az általa tömegestül feltárt Vajda-cikkek elemzése nagyobb helyet foglal el a monográfiában, mint amennyit a költő arca elbírt. Aki végére ér a könyvnek, majdhogynem azzal az érzéssel teszi vissza a könyvespolcra, hogy a magyar publicisztika egyik mesterével ismerkedett meg, aki — szinte csak úgy mellékesen — jelentős költő is volt. Hogy Vajdának minden hírlapi cikke méltó a figyelemre, az kétségtelen. Az ellen sincs egyetlen szavunk sem, hogy Komlós ezekben a cikkekben végignyomozza — s milyen lelkiismeretesen, milyen éles szemmel! — Vajda szemléleti fejlődését, alakulását. Azt azonban semmiképp sem tudjuk helyesezni, hogy ennek a publicisztikának a kérdései annyira túltengenek a kötetben és eltörzítják a kompozíciót. A kompozíciónak ez

a torzulása egyáltalán nem valami külsőleges hiba, amelynek nincsenek mélyebb gyökerei és következményei. Bármennyire a felfedezői öröm túloztatta is el Komlóssal a Vajda-cikkek jelentőségét, mégsem hagyhatjuk említetlenül azt a feltevésünket, hogy Komlósban itt megbillent a politikai és művészi értékek egyensúlya, s a monográfus »egy pillanatra« megfélekedett arról, hogy Vajda mégiscsak a versei révén Vajda, s nem politikai írásai érdeméből. A versek jobb megítéléséhez, biztos értékeléséhez szükség van az újságcikkek tüzetes analíziséhez, de — némi túlzással szólva — Komlós már-már a verseket rendelt alá ilyen értelemben a cikkeknek. A Vajda művészi, költői eszközeiről írott fejezet értékeiről fentebb szólótunk. De szólnunk kell a fejezet hiányairól is. S talán nem volna okunk és alkalmunk az esztétikai elemzés némely hiányait megállapítani, ha Komlós figyelmét nem szívták volna oly túlzottan magukra Vajda politikai prózájának kérdései.

Fájlaljuk, hogy Komlós nem foglalkozik érdemben Vajda versformáival. Annál inkább fájlaljuk ezt, mert Komlós azok közé az irodalomtörténetírók közé tartozik, akik finom, belső érzékenységgel tudják megítélni a versforma kérdéseit. Vajda verseléséről alig mond valamit. Pedig itt volna az ideje, hogy irodalomtudományunk ne álljon meg a szemlélet, a tematika, sőt még a képanyag vizsgálatánál sem, hanem hatoljon tovább és próbálja megkeresni szemléletnek, tematikának, képanyagnak egymással, s azután még e három szférának a ritmikai és rím-elemekkel való összefüggését, ennek az összefüggésnek valaminő szükség-, és törvényzerűségét. A ritmikát illetően még van Komlósnak egy-két megjegyzése. Ez az eredeti szellemű kutató és ítélő éppen a Vajda versek ritmikájáról szólva, mintha kényelmes recepthez igazodnék. Van irodalomtörténetírásunknak egy valamikor merésznek tetszett, de immár meglehetősen kopott fogása olyan esetekre, amikor egy-egy kétségkívül nagy költőtehetség bárdolatlan, darabos zenével ejti zavarba méltóit. Ilyenkor — rutinos fordulattal — úgy szoktunk ítélni, hogy az illető költőnél ez a nyers, csiszolatlan forma nem művészi gyöngesség, hanem éppenséggel költői erény, mert mondanivalói természetéhez ez a forma illik igazán. Az esetek egy részében igazuk van az értékelőknek, s talán-talán igaza van Komlósnak is a Vajda esetében. De jobban szeretjük volna, ha Komlós nem impresszionisztikusan-intuitíve jut erre az eredményre, hanem tüzetes elemzés útján, s elemző módszerét közkincsé teszi monográfiájában. Valami hasonlót kell mondanunk Vajda rímeivel kapcsolatban is. Komlós Palágyi Lajosnak igen érdekes

emlékezését idézi, amely szerint Vajda megvetette a sablonos, síma verselést és az Arany-utánzók »csengő, pengő« rímei helyett inkább olyan »rossz« rímeket kívánt, amelyek híven adják vissza a költő mondani-valóját. (Komlós, 28. l.) Vajda itt az elmélet síkjában az igazság kellős közepébe talál: semmiféle mechanikus osztályozással nem tehetünk értékbeli különbséget a rímek között, a versszövegi környezettől függetlenül. A rím akkor jó, ha éppen azon a ponton, ahol a költő megcsendíti, a mondani-valóval *adekvát*, vagyis megvan a kellő kifejező ereje. De bármily bölcsen vélekedett is Vajda — Palágyi emlékezése szerint — a rím természetéről, ő maga nem jó rimelő, sem a mechanisztikus rímtan normái, sem a szabadabb, igazabb rimelmélet, az *adekvát* rímek elméleté szerint. Vajda viszolygott az aranyjánosi rímtechnikától, részint mert ahhoz nem volt elég ügyes és hajlékony, részint mert érezte, hogy tartalmihoz más, egyénibb, újszerű rímek kellenének. Nem hisszük, hogy megteremtette volna a sajátlagosan új, Vajda-karakterű rímet. Végleges ítéletet ugyan csak rímanyagának aprólékos átvizsgálása után mondhatnánk, de erős a gyanunk, hogy Vajdának nem volt kiforrott, biztos rímérzéke. Rímeiben nemcsak a hagyományos, mondjuk aranyjánosi rím jellegi egységét nem találjuk, — nem találunk benne semmiféle jelleget és egységet. Mindezen kérdéseknek megnyugtató felfejtésével Komlós adósunk maradt.

Abba sem nyugodhatunk bele szó nélkül, ahogy a monográfus a Vajda—Gyulai-ellentétet rajzolja. Lényegileg persze egyetértünk vele: Gyulaiék nem értették meg és nem méltányolták kellően Vajda költészetét, — sommásan: igazságtalanok voltak vele szemben. Viszont nem értünk egyet a Komlós festette Gyulai-kép némely színeivel. A Vajda—Gyulai-pörben az utókor törvényszéke előtt Gyulainak kell a rövidebbet húznia, de nagy kritikusunk nem kerülhet ki ebből a pörből ennyire megtépzva. Gyulai arca (amelyet egyébként Komlós a 126—127. lapon tárgyilagosan is ábrázol) itt már majdnem karikatúrává torzul. S ezt annál kevésbé helyeselhetjük, mivel a sok árnyékból, amely Gyulaira esik, Aranyra is hull valami, s helyenként, noha kimondatlanul, nem is kevés. Gyulai a Komlós szövegezésében gonosz, bosszúálló, valósággal elvetemült léleknek tűnik fel, aki például »Tolnai Lajosnak, aki a legmélyebb nyomorban fuldoklott, nem nyújtotta oda a kisujját« s aki »kétségkívül tönkretette volna Jókai életét is, ha az roppant népszerűsége folytán nem lett volna még nála is hatalmasabb.« Komlós fogalmazásában (126. l.) Gyulaiék diktatúráját a »türelmetlen terror« jellemzi, s aki harcosan szembeszállt Gyulaiék

ízlésével, elveivel, arra csak az erkölcsi halál várhatott. Komlós egyetértőleg szólalt meg (129. l.) egy hajdani ellenzéki író, aki így jellemzi Gyulaiék ténykedését: »Alig hogy fel fogsz lépni, a megvesztegetett írók serege, a kormány ezen bérszolgái, azonnal feluszított véredek gyanánt fognak megrohanni, s addig üldöznek alávaló, piszkos rágalmaikkal s gyanúsításaikkal, míg szívedet megmérgezik s végképp megtörik erélyes lelkedet.« Mikor magát Komlóst halljuk, Gyulai akkor sem jár jobban: »Ha egy fiatal író ... jó kritikát óhajt könyvéről, jóban kell lennie Gyulaival ... Akit ő egyszer kivégez, az halott.« (Uo.) Vagy: »Gyulaiék hatalmaskodása, szellemgyilkos terrorja, minden anyagi és erkölcsi jónak a maguk kis köre részére megkaparintása« volt az oka Vajda haragjának. (Komlós, 307. l.) Itt már Gyulaiék köre mindenre elszánt bünszövegeteknek tűnik fel. Mikor Komlós Vajda temetését írja le, a sírnál ott álló Gyulai Pálra ez a megjegyzése van: »... megjelent ... Gyulai is, mintha meg akarná mutatni, hogy mindennek tetejébe még túl is élte ellenfelét.« (Komlós, 318. l.) Ezek után nem lep meg, ha végül a 320. lapon azt olvassuk róla, hogy még »Vajda halála után is *belemart* a költőbe.« Ismételjük, Vajda és Gyulai pörében lényegileg Vajda oldalán az igazság. De azért azokban a stílári eszközökben, amelyeket Komlós használ a keserű harc festése közben, van valami igaztalan és méltatlan Gyulai Pál rovására. Némiképpen rokon ezzel a módszerrel az a hang, amelyet Komlós egyes világirodalmi jelenségekkel kapcsolatban használ, olyanoknál, amelyek Vajda-művek méltatása közben bukkannak fel emlékezetében. Ronsard világhírű szonettje (»Quand vous serez vicille ...«) alaposan pörüljár egy különben valóban szépséges Vajda-vers mellett: »... milyen szárnyatlan kis sóhaj ez — olvassuk a Ronsard-versről — Vajda gyönyörű himnuszának röptéhez képest.« (70. l.) Másutt egy pillanatra Adynak is fölébe emelkedik a Gina-versek költője: »Vajdát fel kell mentenünk a dekadencia vádjá alól, ő nem a halál rokona.« (186. l.) Heine Götterdämmerungja is csak »sápadt vázlat« az Alfréd első fejezetéhez képest (190. l.). Ronsard szárnyatlan sóhajára, Ady dekadenciájára és Heine sápadt vázlataira nincs feltétlenül szükségünk, hogy Vajda nagyságát bizonyítsuk.

Végül szívesen olvastunk volna egy-két lapnyi szöveget Vajdának XX. századi, Ady jóvoltából történt feltámaszásáról. Adynak Vajdáról írott versei a Vajda-kultusz renaissance-át jelentik; — kései szép hullámoknak tekinthető Tóth Árpád Vajda-verse. Új Vajda-képünket nem annyira magának Vajdának a művei, mint inkább éppen ezek

a versek határozták meg a század első évtizedeiben. Komlós, ha részánja magát, bizonyára érdekesen tudja feltárni az Ady alkotta Vajda-kép viszonyát a valóságos Vajdához, s azokat a társadalmi és személyes okokat is, amelyek Ady rajongó figyelmét éppen Vajda felé fordították.

III. A gáncs szótára gazdagabb, mint a dicséreté. Nincs benne kétség, hogy Komlós Vajda-monográfiája komoly nyeresége irodalomtudományunknak, hogy ez a kötet a benne összefonódottan gyümölcsöző filológiai türelemmel, politikai gondokkal és mű-

vészi érzékenységgel jó hatást tehet fiatalabb irodalomtörténetíróinkra. Komlós Aladár a kortársi líra értékelése után visszalépett a múltba s immár nagy területen tárta fel a XIX. század második felének magyar költészetét. Tavaly megjelent Komjáthy-tanulmánya, az idén kiadott Reviczky-könyve, s főképpen nagyméretű Vajda-monográfiája új és gazdagabb világításba helyezi azt a fejlődési szakaszt, amelyet ezek a költőnevek jelölnek irodalmunk történetében.

Kardos László

GELLÉRT OSZKÁR KÉT KÖNYVE, A KORTÁRSAIRÓL

(Kortársaim, Művelt Nép, 1954. — 366 l., Levezésem a kortársaimmal, Művelt Nép, 1955. — 200 l.)

I.

Az utolsó években örvendetesen megsokasodtak a memoár jellegű írások. Ezeknek számát értékesen gazdagította Gellért Oszkár is a kortársairól írott két könyvével. A Nyugatkorszak irodalmáról — főleg egyes nagy írókról — már eddig is jelentek meg ugyan használható, jó emlékező írások. Ilyenek például Ady Lajos és Ady Lajosné családi, valamint, Krudý Gyula, Révész Béla, Dénes Zsófia és mások kortársi visszaemlékezései Adyra; Móricz Virág szép könyve az apjáról; Németh László »Ember és szerepe«-je, a húszas évekbeli Nyugatról és Móricz Zsigmondról írott könyve.

Kevés ember volt azonban annyira hivatott, sőt mondhatnám: kötelessé megírni az emlékeit, mint éppen Gellért Oszkár. »Nincs költő — még Ady Endre sem —, aki annyira összeforrott volna a Nyugattal, mint Gellért.« Babits Mihály írta ezt róla egyik esszéjében és ugyanott a Nyugat költőjének nevezte Gellértet. (Írók két háború közt.) Találó ez az elnevezés, hiszen Gellért alig került ki a középiskolából, Osvát azonnal felismerte a tehetségét és a Nyugat egyik közvetlen előfutárát — a »Magyar Gênioz«-t — már közösen szerkesztették; ott jelentek meg Gellért első versei is. A Nyugatnak első számától kezdve munkatársa volt — a legtöbb verse ebben a folyóiratban jelent meg. A Nyugatról való további kapcsolatának megvilágítására idézzük magát Gellértet: »A Nyugatot Osvát-tal és Babits-csal 1920-tól szerkesztettem 1929-ig, Osvát ez év október 28-án bekövetkezett haláláig (1929-ben Babits nélkül); Osvát halála után Móricz Zsigmonddal és Babits Mihállyal 1933 februárjáig; utána — Móricz kiválása foly-

tán — Babits-csal 1941-ig, amikor a Nyugat utóadaként Illyés Gyula megindította a Magyar Csillagot.«

Gellért Oszkár könyvében nem mindegyik XX. századi írójáról, kortársáról emlékezik, hanem csak a Nyugattal szorosabb kapcsolatban levőkre. Ez a »csak« azonban nem kisebbíti könyve jelentőségét, hiszen ma már az egész magyar irodalmi közvélemény elfogadta és az irodalomtudomány is — elsősorban Révai József tanulmányaiban, valamint Bóka László és Király István egyetemi előadásaiban — kodifikálta a Nyugat-mozgalmat nagy eredményeit, értékeit. Ma már világosan látjuk, hogy a Nyugat századunk eddigi legjelentősebb irodalmi mozgalmát fogta össze s a köré gyűlt írókat a magyar társadalomban érlelődő forradalmi helyzet gyűjtötte egy táborba. Mindannyian érezték a félfudális magyar világ szorító béklyóit és így vagy úgy a nemzet ébresztői, vagy legalábbis a megújulásért vívott küzdelem részesei kívántak lenni. Ez az új irodalmi mozgalom legjelentősebb képviselőinek írásaiban »új időknél új dalaival« ostromolta a régi világ bástyáit. Olyan értékeket adott irodalmunknak, mint Ady lírája, Móricz prózája, Babits és Kosztolányi formaművészete, — avagy Tóth Árpád és Juhász Gyula halkszavúbb, de a lényegyet mondó költészete. A Nyugat-mozgalom célkitűzéseiben nem volt egységes: voltak, akik az irodalmi megújulás ügyét egybekapcsolták a magyar élet forradalmi átalakításának ügyével és műveikben a forradalmas nép hangja szólalt meg. (Elsősorban Ady és Móricz); és voltak, akik az újat főleg a művészi újszerűség megteremtésére korlátozták és témájában, szókincsében, formájában megújították irodalmunkat. (Babits, Kosz-